

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМ АТАУЛАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Бөшен Айжан Нұрланқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

PhD докторанты

Алматы қаласы

aizhan.boshen@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272110>

Аңдатпа: Мақала қазақ тіліндегі құрамында ұлттық тағам, азық-түлік атаулары бар фразеологиялық бірліктердің когнитив репрезентациясын және олардың фразеологиялық бірліктердің жасалуындағы рөлін зерттейді. Осыған дейінгі зерттеулерде тағам, азық-түлік атаулары кездесетін фразеологизмдер лексика-семантикалық тұрғыдан ғана жүйеленіп, топтастырылып келді, ал когнитивтік лингвистика бағытында терең зерттеу жүргізілмеді.

Исмет Кеңесбаевтың “Фразеологиялық сөздігі” 124; Әбдуәли Қайдардың “Тысяча метких и образных выражений” сөздігінен 48, жалпы саны 172 тағам, азық-түлік атауы және фразеологизмдер анықталып, тақырыптық категорияларға топтастырылды, талдау жасалды және зерттеу нәтижелері цифрлық құралдар көмегімен визуализацияланды. Зерттеу нәтижесі тағам атауларының қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер құрамында когнитивтік және мәдени репрезентация факторы ретінде маңызды рөл атқаратынын көрсетті.

Тірек сөздер: қазақ тілі, тамақ, азық-түлік атаулары, тұрақты сөз тіркестері.

Abstract: In previous studies, phraseologisms containing food and nutrition-related terms have been classified and systematized solely from a lexical-semantic perspective. However, this topic has not been thoroughly examined within the framework of cognitive linguistics.

From Ismet Kenesbayev's "Phraseological Dictionary", 124 entries, and from Abduali Kaydar's "A Thousand Concise and Expressive Expressions", 48 entries were identified, totaling 172 phraseological structures containing food-related terms. These were categorized into thematic groups, analyzed, and visualized using digital tools.

The study has shown that food names play a significant role as a cognitive and cultural representation factor in stable expressions within the Kazakh language.

Keywords: Kazakh language, food, nutrition-related terms, fixed expressions, phraseologisms.

Кіріспе. Қазақ халқының ұлттық тағамдары ғасырлар бойы мәдени мұраның ажырамас бөлігі болып табылады. Олар тек тамақтану мәдениетін ғана емес, сонымен қатар күнделікті дүниетанымын, салт-дәстүрін, ұлттық ерекшеліктерін де айқындайды. Осыған байланысты фразеологизмдер қалыптасып, адамның қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасын қабылдау, түйсіну және ұлттық сананың тілдік көрінісі ретінде көрініс табады.

Қазақ ұлтының қалыптасуына әсер еткен мәдени, тарихи, салт-дәстүр, наным, сенім, діни көзқарас секілді жағдайлар қазақ тілінің тұрақты сөз тіркестерінің қалыптасуына да өте көп әсер етті.

Тіл білімі зерттеулерінде тағам, азық-түлік атаулары кездесетін фразеологизмдер лексика-семантикалық тұрғыдан ғана жүйеленіп, топтастырылып келді. Қазақ тіліндегі фразеологиялық зерттеулері орыс ғалымы академик Виноградовтың [1,1977] фразеологизмдер тақырыбында жасаған зерттеулері аясында қарастырылды. Қазақ тіліндегі фразеологизмдерді зерттеген Әбдуәли Қайдар [2, 1998] өзінің "Қазақ тілінің өзекті мәселелері" атты еңбегінде қазақ тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін мағыналық, тақырыптық және стильдік тұрғыдан топтастырды.

Зерттеу нысаны ретінде Ісмет Кеңесбаевтың “Фразеологиялық сөздігі” [3, 2007] еңбегінен 124 тұрақты сөз тіркесі; Әбдуәли Қайдардың “Тысяча метких и образных выражений” [4, 2003] сөздігінен 48 тұрақты сөз тіркесі, жалпы саны 172 құрамында тағам, азық-түлік атауы бар тұрақты сөз тіркесі тақырыптық категорияларға бөлініп, талдау жасалды және зерттеу нәтижелері цифрлық құралдар көмегімен визуализацияланды. Зерттеу нәтижесі тағам, азық атауларының қазақ тіліндегі когнитивтік және мәдени репрезентация факторы ретінде маңызды рөл атқаратынын көрсетті.

Әдістер мен материалдар

Осы зерттеуде қазақ тіліндегі ұлттық тағам атауларының когнитивтік репрезентациясы мен фразеологиялық құрылымын зерттеу мақсатында көпсалалы әдіс қолданылды. Зерттеудің негізгі дереккөздері Ісмет Кеңесбаевтың «Фразеологиялық сөздігі» негізге алынып, құрамында 10 мыңнан астам тұрақты тіркес бар осы еңбектен 124 тағамға қатысты фразеологизм анықталды. Әбдуәли Қайдардың «Тысяча метких и образных выражений» атты сөздігіндегі 500 фразеологизмнің ішінен 48 тағам атауымен байланысты тұрақты сөз тіркесі талданды.

Нәтижелер мен талқылау

Мақалада қазақ тіліндегі «тұрақты сөз тіркестері» ұғымы аясында қазақтың ұлттық тағам, азық-түлік атауларымен байланысты фразеологизмдердің когнитивтік репрезентациясы мен құрылымдық ерекшеліктері талданды. Сөздіктерден анықталған қазақ тіліндегі құрамында тағам, тамақ, азық-түлік атаулары кездесетін тұрақты сөз тіркестерінің (фразеологизм) тек грамматикалық бірлік емес, қазақ ұлтының тарихи, мәдени

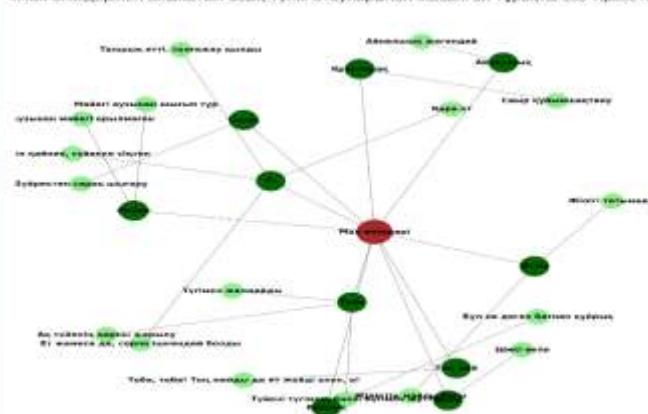
Қазақ тіліндегі тағамға қатысты фразеологизмдерді Вильгельм фон Гумбольдттың тілдің ішкі әлемі теориясы [5,1988] тұрғысынан қарастырғанымызда, тағамға қатысты атаулардың нақты өмір тәжірибелердегі абстрактілі ұғымдармен байланыстырылған жүйе қалыптастырғаны анықталды.

Сурет-2.

Қорытынды және ұсыныстар

Бұл зерттеу қазақ тіліндегі құрамында ұлттық тағам, азық-түлік атаулары бар фразеологизмдердің тек тілдік құрылым ғана емес, сонымен қатар мәдени және когнитивтік жүйенің көрінісі екенін дәлелдейді. Қазақ тіліндегі құрамында тағам, азық-түлік атаулары бар фразеологизмдердің мәдени бірегейлікті, әлеуметтік құндылықтарды және тарихи тәжірибені кодтайтын маңызды тілдік құрылымдар екендігі анықталды. Зерттеудің нәтижелері қазақ тіліндегі ұлттық тағам атауымен жасалған тұрақты сөз тіркестеріндегі метафоралардың ұлттық құндылықтар жүйесінің ортақ когнитивтік бірліктер қалыптастырып, символдық мәнге ие болатынын дәлелдейді.

«Мәл өмірлерден алынатын азық-түлік атауларынан жасалған тұрақты сөз тіркестері»

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. –М.:Наука, 1977. –588 с.
2. Қайдар Әбдуали. Қазақ тілінің өзекті мәселелері, 1998, –202-220 бб
3. Кеңесбаев Ісет. Фразеологиялық сөздік. «Арыс». Алматы, 2007. –800б.
4. Қайдар Абдуали. Тысяча метких и образных выражений. Астана: «Білге», 2003.
5. Humboldt, Wilhelm von. On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind. Cambridge University Press, 1988.